

**Sprawozdanie z sympozjum biblijnego
„Wiara i jej przekaz w Piśmie Świętym”
Kraków, 20 listopada 2013**

20 listopada 2013 r. w auli Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie odbyło się sympozjum „Wiara i jej przekaz w Piśmie Świętym”. Zostało ono zorganizowane przez krakowskie ośrodki biblijne: Instytut Nauk Biblijnych UPJPII oraz Sekcję Biblijną Polskiego Towarzystwa Teologicznego. W tym jednodniowym, dwuczęściowym spotkaniu naukowym (cz. I – „Wiara w Piśmie Świętym”; cz. II – „Przekaz wiary w Piśmie Świętym”), w czterech sesjach zaprezentowano dziewiętnaście wystąpień. Przybyli prelegenci reprezentowali cztery polskie ośrodki naukowe: UPJPII (Kraków), *Ignatianum* (Kraków), UŚ (Katowice) oraz ATH (Bielsko-Biała). Obok uznanych biblistów wyniki swoich badań zaprezentowali także początkujący naukowcy – magistrowie i licencjaci teologii.

Przedłożenia dwóch pierwszych sesji koncentrowały się wokół tematu wiary. Pierwszej sesji przewodniczył ks. dr hab. Roman Bogacz (UPJPII). Wystąpiło w niej pięciu biblistów związanych z INB UPJPII w Krakowie, którzy przedstawili następujące referaty: *Kryzys wiary psalmisty* (ks. dr Wojciech Węgrzyniak); *W siedem dni świat? Wiara w heksaameron i jej przekaz w kapłańskim materiale* (ks. mgr Tomasz Koszarek); *Wierzyć w Jezusa Ewangelii* (ks. dr Stanisław Wronka); *Wiara w listach pasterskich św. Pawła* (ks. dr hab. Piotr Łabuda) oraz „*Gdybyście mieli wiarę jak ziarno gorczycy...*” (Łk 17,6). *Pouczenia Jezusa o wierze* (dr inż. Anny Wajda).

Na początku swego wystąpienia ks. dr Węgrzyniak zwrócił uwagę, że sformułowania autorów psalmów wyrażające napięcie w relacji Bóg – człowiek nie mają charakteru informacyjnego, ale są przede wszystkim nośnikami emocji. Następnie wskazał na dwie zasadnicze przyczyny kryzysu wiary psalmisty (człowiek, Bóg), przeanalizował zarzuty stawiane Bogu w psalmach i kierowane do Niego pytania oraz omówił przejawy tego kryzysu w postaci zmiany duchowej, fizycznej i antropologicznej. Na końcu prelegent przedstawił trzy sposoby przezwyciężenia kryzysu psalmisty, będące faktycznie drogami dochodzenia do wiary: rozpamiętywanie przeszłości – historii zbawienia, rozpamiętywanie mocy stwórczej Boga oraz pewność pomocy Bożej.

Referat ks. mgr. Koszarka był próbą odpowiedzi na pytanie, czy wiara w stworzenie świata obejmowała tylko fakt powołania go przez Boga do istnienia, czy też zawierała w sobie także przekonanie, że dzieło to zostało dokonane w ciągu sześciu dni (*heksameron*). Na podstawie porównania opisu stworzenia świata Rdz 1,1–2,4a z pozostałym materiałem kapłańskim Pięcioksięgu (opis potopu, plag egipskich, prób na pustyni, procesu powstawania Mieszkania Pana na pustyni), prelegent doszedł do wniosku, że wspólna tym wszystkim opowiadaniom liczba siedem jest podstawą ich

literackiej kompozycji. Według ks. Koszarka schematyczny, siedmioelementowy opis stworzenia świata jest punktem odniesienia dla pozostałych tekstów tradycji kapłańskiej, do którego nawiązują one poprzez odwzorowanie jego struktury (stylizacja). Prelegent podkreślił, że ten siedmioelementowy schemat, tzw. „echo stwarzania”, jest własną koncepcją kompozycyjną kapłańskiego autora natchnionego, która łączy opowiadania tej tradycji i może być nazwana programem materiału kapłańskiego. Autor natchniony nie tyle więc zobowiązuje do wiary w powstanie świata w przeciągu siedmiu dni (paralelne opowiadanie o stworzeniu świata nie wspomina o dniach, ani ich liczbie), co wykorzystuje siedmioelementową strukturę do uzasadnienia święcenia szabatu przez człowieka i instytucji świątyni.

Kolejny prelegent, ks. dr Wronka, zwrócił uwagę na zjawisko wiary w Jezusa opierającej się na niepełnym obrazie Zbawiciela. W oparciu o teksty ewangelii (słowa i czyny Jezusa) zdemaskował ten wybiórczy wizerunek Jezusa i uzupełniając go o brakujące elementy, ukazał bogactwo i złożoność Jego osoby. Według ks. Wronki dla pełni obrazu Zbawiciela istotne jest zauważenie połączenia w nim cech przeciwstawnych: w zależności od sytuacji ten sam Jezus jest raz pokorny, innym razem świadomy swej godności mesjańskiej; z jednej strony łagodny, z drugiej stanowczy; żyjący ubogo i jednocześnie nie negujący całkowicie posiadania, lecz wzywający do mądrego korzystania z dóbr. Podsumowując biblista wskazał, że nie chodzi mu o zburzenie tradycyjnego obrazu Jezusa, lecz o dopełnienie go danymi biblijnymi, tak by ewangeliczny wizerunek Zbawiciela skutecznie mógł kształtować dojrzałą wiarę ludzi Kościoła i wpływać na ich postawy.

Ks. dr hab. Łabuda swoje przedłożenie poświęcił kwestii wiary w listach pasterskich św. Pawła. Zauważył, że wobec okoliczności, w jakich znaleźli się chrześcijanie czasów listów pasterskich (herezje, niemoralność), zaistniała potrzeba jasnego określenia tego, w co należy wierzyć i jak żyć. Wiara, która wcześniej była pojmowana jako żywa relacja z Jezusem, umożliwiająca wyjście z grzeszności i osiągnięcie zbawienia, w listach pasterskich otrzymała nowy aspekt znaczeniowy – stała się określeniem doktryny, zespołu prawd do wyznawania. Według prelegenta listy pasterskie są świadectwem początków definiowania depozytu wiary – chrześcijańskiego *credo*, a tym samym nowego rozumienia pojęcia wiary.

Referat dr inż. Wajdy dotyczył symbolu gorczycy odniesionego przez Jezusa do wiary. Po omówieniu Jezusowych wypowiedzi przywołujących obraz gorczycy (nasiono gorczycy odbiciem Królestwa Bożego: Mk 4,30-32; Mt 13,31-32; Łk 13,18-20; wiara jak ziarno gorczycy: Mt 17,20; Łk 17,6), prelegentka w oparciu o uwarunkowania kulturowe wyjaśniła symbolikę ziarna gorczycy (najmniejsze znane Żydom w czasach Jezusa nasiono warzyw, ogromna żywotność nasienia, z którego wyrasta około dwumetrowa roślina, przewyższająca wysokością inne warzywa, nasiono przywoływane w przysłowia) oraz podjęła kwestię identyfikacji tej biblijnej rośliny. Zauważyła, że w wielu publikacjach biblijna gorczyca jest błędnie

utożsamiana z chwastem z gatunku tytoniu (*Nicotiana glauca*), który pojawił się w Palestynie stosunkowo późno, dopiero po odkryciu Ameryki Południowej. Wajda podkreśliła, że Jezus odwołał się do znanej Mu gorczycy białej (*Sinapsis alba*) lub czarnej (*Sinapsis nigra*), które to są rodzime dla terenów starożytnego Izraela i w oparciu o ziarno tego warzywa ukazał ideał wiary odznaczającej się wielką mocą duchową, uzdalniającej do wykonania rzeczy pozornie niemożliwych. Wystąpienie było zilustrowane prezentacją multimedialną.

Drugiej sesji symposium przewodniczył ks. prof. dr hab. Tomasz Jelonek (UPJPII). Także w tej sesji wszyscy prelegenci wywodzili się z INB UPJPII w Krakowie. Swoje przedłożenia zaprezentowali: ks. dr hab. Roman Bogacz (*Wiara w Liście do Hebrajczyków*); mgr lic. Elżbieta Ibkowska („*Kto wierzy w Syna Bożego ten zwycięża świat!*” 1 J 5,5. *Wiara i jej zagrożenia na podstawie Pierwszego Listu św. Jana*); mgr Anna Gibek (*Portrety wierzących kobiet w ujęciu św. Jana Ewangelisty*); ks. dr hab. Bogdan Zbroja (*Zjawisko modlitwy jako istotny czynnik wiary w Nowym Testamencie*) oraz ks. dr Roman Mazur SDB (*Pokój wiary w modlitwie – studium z Ewangelii według św. Łukasza*).

Przedstawiając kwestię wiary w ujęciu autora Listu do Hebrajczyków, ks. dr hab. Bogacz ukazał najpierw przedmiot wiary, a następnie omówił jej charakterystyczne cechy. Prelegent zauważył, że List do Hebrajczyków mocno podkreśla, iż przedmiotem wiary Nowego Ludu Bożego nie jest już tylko Bóg, lecz także Boży Syn, który dla złożenia ofiary z samego siebie i w ten sposób dokonania odkupienia, przyjął ludzką krew i ciało. Obok tego chrystocentrycznego wymiaru, jak podkreślił ks. Bogacz, List do Hebrajczyków ukazuje także takie cechy wiary, jak: jej charakter eklezjalny (wiara rozwija się we wspólnocie), personalistyczny (wiarę przyjmuje każdy osobiście) oraz soteriologiczny i eschatologiczny (wiara prowadzi do zbawienia człowieka).

W drugim wystąpieniu tej sesji mgr lic. Ibkowska podjęła temat wiary i jej zagrożeń przedstawiony w Pierwszym Liście św. Jana. Biblistka zwróciła uwagę na wskazanie przez autora tego pisma nierozłącznego związku między wiarą i miłością: pełnię wiary osiąga się tylko wtedy, gdy odnosi się ją do postaci Jezusa Chrystusa – Syna Bożego, natomiast weryfikuje się ją poprzez czynną miłość bliźniego. W dalszej części referatu zostały omówione główne zagrożenia wiary, a zarazem miłości: pożądlivość ciała (miejsce Boga zajmuje ciało i jego potrzeby, dogadzanie sobie), pożądlivość oczu (gromadzenie dóbr i wiedzy tylko dla siebie) oraz pycha żywota (czysty egoizm).

Przedłożenie mgr Gibek dotyczyło wiary kobiet przywołanych w Ewangelii św. Jana. Scharakteryzowana została wiara Maryi (wiara owocująca obecnością do końca), Samarytanki (wiara rodząca postawę misyjną), Marii Magdaleny (wiara prowadząca do miłości oblubieńczej) oraz Marii z Betanii (wiara wyrażająca się w zasłuchaniu i adoracji).

Kolejny prelegent, ks. dr hab. Zbroja, ukazał związek modlitwy i wiary w Nowym Testamencie. Jego wystąpienie składało się z dwóch części: najpierw przedstawił wiarę i modlitwę Jezusa (modlitwa *Ojcze nasz*, modlitwa arcykapłańska w Wieczerniku, modlitwa w Getsemani, modlitwa z krzyża), a następnie ukazał obie te kwestie w założonym przez Niego Kościele (modlitewne oczekiwanie na dar Ducha Świętego, modlitwa przy uzupełnieniu grona apostołów, modlitwa przy wyborze diakonów). Ks. Zbroja zwrócił uwagę, że przywołane teksty biblijne podkreślają jednoznacznie nieodzowność czynnika modlitwy w procesie wzrostu i przekazywania wiary.

Referat ks. dra Mazura został poświęcony połączeniu modlitwy i daru pokoju w życiu postaci przywołanych w Ewangelii św. Łukasza. Prelegent wykazał najpierw, że dar pokoju pochodzi od Jezusa i można go otrzymać dzięki wierze, następnie przeanalizował Łukaszkowe kantyki (*Gloria in excelsis Deo*, *Magnificat*, *Benedictus* oraz *Nunc dimittis*), w których pojawia się idea/dar pokoju. W kantyku aniołów „pokój” jest owocem przyjścia Mesjasza na ziemię, w kantyku Zachariasza „drogi pokoju” symbolizują życie nawróconych, w modlitwie Symeona „odejście w pokój” jest wyrazem spełnienia, natomiast kantyk Maryi przywołuje ideę pokoju jedynie pośrednio, gdyż słowo to nie pojawia się w tej modlitwie. Wystąpienie zakończyło stwierdzenie, że Łukaszkowe kantyki, jako świadectwo modlitwy i wiary pierwotnego Kościoła, są dla współczesnych wierzących wzorem prośby daru pokoju, o życie w pokoju Chrystusa.

Dwie kolejne sesje symposium zostały poświęcone zagadnieniu przekazu wiary. W drugiej części symposium przedstawiono dziewięć przedłożeń. Przewodnictwo trzeciej sesji zostało powierzone o. prof. dr hab. Tomaszowi Marii Dąbkowi OSB (UPJPII). Pięciu prelegentów przedstawiło następujące referaty: *Kształtowanie przekazu biblijnego w kulturze wczesnej piśmiennosci* (dr hab. Renata Jasnos – *Ignatianum*); *Strategia synonimii w przekazie biblijnym na materiale czeskim i polskim* (dr Lubomír Hampl – ATH Bielsko-Biała); *Duch Święty a głoszenie słowa Bożego* (dr Beata Urbanek – UŚ Katowice); *Metoda katechety biblijnej* (s. dr Emmanuela Anna Klich OCU – UPJPII) oraz *Wiara jako „pierwszy impuls w kierunku zbawienia”. Koncepcja Klemensa Aleksandryjskiego* (dr Stanisław Ciupka – ATH Bielsko-Biała).

Referat dr hab. Jasnos został poświęcony naturze procesu opracowywania ksiąg Biblii hebrajskiej. Zainspirowana badaniami J. Tigay’a i A. Geotga nad kształtowaniem się eposu Gilgamesz, prelegentka zaproponowała wyjaśnienie historii tekstu Księgi Powtórzonego Prawa poprzez odwołanie się do wpływu form oralnych obecnych w środowisku pisarzy i redaktorów natchnionych. Według biblistki, autorzy natchnieni na skutek współczesnych im tradycji ustnych przedstawiali nową interpretację tekstu i nie odrzucając tych wcześniejszych, już zapisanych, włączali ją obok nich do księgi. Według prelegentki, „przeładowanie tekstu” Pwt, widoczne

w licznych powtórzeniach (brak spójności literackiej), czy wielości interpretacji jednego zdarzenia (choć dominuje jedna), jest śladem trudności związanych z wiarą i ostatecznym odczytaniem przesłania biblijnego. Referat zakończono postulatami, by obok syntetycznej wymowy księgi ukazać też starożytny dyskurs biblijny, zwracając uwagę na wielość reinterpretacji biblijnych, które znalazły się w tekście natchnionym pod wpływem przekazu oralnego.

Wystąpienie dr Hampla dotyczyło kwestii związanych z szeroko rozumianym procesem translacyjnym Biblii. Prelegent przedstawił wyniki analizy ośmiu czeskich i polskich wersetów biblijnych, zawierających nazwy własne z zakresu geografii, języka, botaniki i zoologii. Według Hampla, poszukiwanie odpowiedników nazw własnych w przekładach biblijnych sprowadza się do zjawisk określanых jako: egzotyzacja, udomowienie, przejęcie terminu oryginalnego lub jego lustrzane odbicie, konwersja językowa oraz tzw. błędy metatranslacyjne, polegające na redukcji elementu kulturowego. We wszystkich tych procesach prelegent upatruje strategię synonimicznych środków wyrazowych w przekładzie.

W kolejnym referacie dr Urbanek zwróciła uwagę na związek Ducha Świętego z głoszeniem słowa Bożego. W swoim wystąpieniu wskazała najpierw na konieczność posiadania Ducha Bożego przez występujących i przemawiających w imieniu Boga, umożliwiającego rozpoznanie, przyjęcie, zrozumienie i przekaz słowa Bożego. Następnie omawiając teksty Nowego Testamentu (J 3,34; Dz 10,44), wskazujące, że przepowiadanie i przekaz wiary dokonuje się mocą Ducha Świętego, podkreśliła, że w procesie tym Duch Święty oddziałuje nie tylko na głoszącego, ale także na odbiorców (podczas kazania Piotra w domu Korneliusza Duch Święty zstąpił na słuchaczy). W ostatniej części referatu prelegentka przywołała wyrażenie *grafe theopneustos* (2 Tm 3,14) i powołując się na możliwość, obok biernego tłumaczenia tej frazy (pismo natchnione przez Boga), także czynnego jej rozumienia (pismo tchnące Bogiem), stwierdziła, że jest to biblijne świadectwo, iż również podczas odczytywania zapisanego słowa Bożego jest udzielany Duch Święty. Za każdym razem, gdy „tchnące Bogiem słowo” jest przywoływane i głoszone, daje ono szansę przeżycia zesłania Ducha Świętego jego adresatom.

Następne wystąpienie trzeciej sesji koncentrowało się wokół zagadnienia katechezy biblijnej jako praktycznej formy pogłębiania wiary. Według s. dr Klich, poprawny przekaz treści biblijnych na katechezie zakłada dobrą znajomość i stosowanie zasad hermeneutyki biblijnej (chronią przed subiektywizmem), przyjęcie inkarnacyjnego charakteru Biblii (Bóg mówi o sobie na sposób ludzki), poprawną aktualizację orędzia biblijnego (wyjście od sytuacji egzystencjalnej katechizowanego) oraz stosowanie metod adekwatnych do natury słowa Bożego (celebracja słowa Bożego, memoryzacja cytatów biblijnych, medytacja katechetyczna). Prelegentka wskazała także na nadużycia i zagrożenia w katechezie biblijnej, jakimi są lektura fundamentalistyczna Pisma Świętego i ograniczenie tekstów

biblijnych wyłącznie do tzw. cytatów uzasadniających. Referat zakończył postulat nawiązania bliższej współpracy katechetyków z biblistami i pogłębienia formacji biblijnej katechetów.

Dr Ciupka w swym wystąpieniu przybliżył, zawartą w *Kobiercach* Klemensa Aleksandryjskiego, ideę wiary jako impulsu prowadzącego do zbawienia. Koncepcja ta zrodziła się w kontekście zainteresowań tego pisarza etapami chrześcijańskiej drogi do szczęścia. Prelegent podkreślił, że obserwacje i przemyślenia Klemensa Aleksandryjskiego zaowocowały wnioskiem, iż początkiem każdego działania prowadzącego do rozwoju i wzrostu moralnego chrześcijanina jest wiara. W referacie najpierw przedstawiono potrójną definicję wiary Klemensa Aleksandryjskiego (wiara względem innych wartości, w stosunku do pseudowartości, w znaczeniu religijnym), a następnie wskazano na miejsce i rolę wiary w życiu chrześcijanina (wiara rozpoczyna proces nawrócenia i doskonalenia człowieka, którego celem w perspektywie bliższej jest miłość, a w dalszej – zbawienie).

Czwartej części sympozjum przewodniczył ks. prof. dr hab. Stanisław Hałas. Do jej współprzewodniczenia zaprosił młodych naukowców z INB UPJPII, zaangażowanych w organizację sympozjum: dr. Marcina Majewskiego, dr inż. Annę Wajdę oraz mgr lic. Elżbietę Ibkowską. Ostatni czterej prelegenci sympozjum, reprezentujący krakowski UPJPII, przedstawili następujące przedłożenia: *Protoewangelia i nowe przymierze w jednym obrazie* (s. dr Natanaela Zwijacz); *Wiara oparta na znakach i cudach dokonanych przed Zmartwychwstaniem w Ewangelii według św. Jana* (mgr Danuta Gaida); *Wiara a świadectwo w Apokalipsie św. Jana* (s. dr Joanna Nowińska) oraz *Apokalipsa – Księga o naszym życiu* (dr Magdalena Marzec).

Wystąpienie s. dr Zwijacz stanowiło propozycję odczytania treści zawartych w obrazie nieznanego artysty, który znajduje się w klasztorze Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej w Krakowie, przedstawiającym idyllę rodzinną Jezusa, Maryi, Józefa, Anny i Joachima. Prelegentka zwróciła uwagę na wyeksponowane elementy kompozycji malowidła, które pozwalają na jego interpretację w duchu biblijnym: stopa Maryi (Niewiasta depcząca głowę węża – Rdz 3,15), nogi Jezusa (zwiastun dobrej nowiny – Iz 52,7), zielone drzewo (rajskie drzewo życia – Rdz 2,9), skrzyżowane deski na ziemi (krzyż Jezusa), przecinający drzewo Jezus („idea cięcia przymierza”, zawierania Nowego Przymierza). Według biblistki, także zdobienia ramy obrazu nie są przypadkowe i mają swoje przesłanie: stylizowane winogrona, granaty, daktyle i figi (potwierdzenie wierności Boga w obietnicy darowania Ziemi Obiecanej – Lb 13,27; 14,8). Idea zrealizowanej obietnicy Bożej odnosi się również do osób przedstawionych na obrazie: Anny i Joachima (reprezentują Stare Przymierze) oraz Maryi i Józefa (przyczyniają się do zaistnienia Nowego Przymierza). Zdaniem s. Klich, obraz stanowi fenomen połączenia Starego i Nowego Testamentu i jest zaproszeniem do kontemplacji obietnicy, jaką Bóg poczynił Izraelowi, dokonującej się za sprawą Jezusa i Maryi.

Referat mgr Gaidy dotyczył czwartej Ewangelii. Prelegentka podjęła kwestię roli cudów Jezusa w procesie dochodzenia do wiary w Syna Bożego. Biblistka najpierw, w kluczu znaków objawiających, omówiła siedem cudów opisanych w Ewangelii św. Jana: znaki objawiające obecność Boga w Jezusie (przemienienie wody w wino w Kanie Galilejskiej, uzdrowienie syna urzędnika królewskiego), znaki objawiające boską władzę Jezusa (uzdrowienie chromego nad sadzawką Betesda, rozmnożenie chlebów i ryb, chodzenie Jezusa po jeziorze) oraz znaki obawiające życie wieczne w Jezusie (uzdrowienie niewidomego od urodzenia, wskreszenie Łazarza), a następnie ukazała postawy, jakie zrodziły się wobec tych nadzwyczajnych wydarzeń (wiara, nawrócenie, wrogość, zdrada). W zakończeniu wystąpienia mgr Gaida podkreśliła fakt, że głównym celem znaków Jezusa było wzbudzenie wiary w Jego boskość i mesjańskość, owocującej zawierzeniem życia Zbawicielowi.

S. dr Nowińska zajęła się związkiem wiary i świadectwa w Apokalipsie św. Jana. W referacie przeanalizowała trzy fragmenty ostatniej księgi Nowego Testamentu zawierające zestawienie słów *pistos* (wierny, prawdomówny) i *martyś* (świadek). Prelegentka zwróciła uwagę, że w Apokalipsie wyrażenie „świadek wierny” dwukrotnie odnosi się do Jezusa (1,5; 3,14), a raz do człowieka (2,13). W obu przypadkach przedmiotem świadectwa jest osoba i imię Jezusa. W przypadku Jezusa jako świadka chodzi o poświadczenie przez Niego Jego wierności misji Ojca, Jego równości z Ojcem oraz mocy Boga; w odniesieniu do człowieka określenie „wierny świadek” zakłada pozytywną weryfikację przynależności do Jezusa (wiary i bycia Jego świadkiem) w niebezpieczeństwie i prześladowaniu, aż do oddania życia.

Ostatnie wystąpienie czwartej sesji i zarazem całego sympozjum dotyczyło spojrzenia na Apokalipsę jako na księgę o życiu człowieka. Mgr Marzec zwróciła uwagę, że opisana przez św. Jana walka duchowa dobra i zła oraz zmagania z pokusą odrzucenia Boga mają miejsce nie tylko w rzeczywistości biblijnej, lecz także ogólnoludzkiej. W swoim referacie zaproponowała strukturę Apokalipsy pozwalającą dostrzec sposoby działania Boga i szatana w świecie. Według prelegentki, ostatnia księga Nowego Testamentu objęta jest klamrą kompozycyjną, którą stanowią wersety zawierające określenia stwierdzające panowanie Chrystusa nad historią. Natomiast treść księgi zawarta jest w dwóch wzajemnie odpowiadających sobie częściach: ukazującej pedagogię Bożą (Ap 2,1–11,19) i przedstawiającej paralelnie działanie Złego (Ap 12,1–16,21).

Sympozjum zostało zakończone i podsumowane wystąpieniem ks. prof. dr. hab. Hałas, który podziękował prelegentom za przedstawione wystąpienia, wyraził wdzięczność osobom zaangażowanym przy jego organizacji i przeprowadzeniu oraz podkreślił aktywność i zaangażowanie biblistek w tym naukowym spotkaniu.